

■ Günel Eyvazlı

Görəsən (Hz) Musanı Nil çayına təslim edərkən anası bilirdimi o, qurtula biləcək? Axı Nilin sakit axan suları bəzən sərt üzünü daşqın şəklində bəliydirdi insanlara. Bəlkə, dini mətnlərin Musa və Nil əhvalatı sadəcə həyat axını mənasını ehtiva edir? Yəni həyat adlandırdığımız axın bəzən bizi məlum olmayan, ya da gümanımıza gəlməyən məcralara gətirib çıxara bilir.

Bəzən düşünürəm ki, Dərbənd Şeyxülislamı olmuş Qasım bəy yerli bəylərdən biri tərəfindən düşmənçilik məqsədilə suçlanmasaydı, əmlakı müsadirə olunmasaydı,

bir sətir şeir belə yazmamışdı) baxmayaraq Hadi, ağsaqqalsayağı dövrün gəncliyinə məsləhət verirdi, nəsihət edirdi. Bəli, həyat onu çox böyütmüşdü, bəzən istəkləri ilə gerçəklik arasında olan təzad onun içində fırtınalar yaradırdı. Özü qohum-əqrəbasına təhsil istəyini bildirsə də, heç kim bu yanğının sakitləşməsi üçün heç nə etməirdi və onun istəkləri istək olaraq qaldığından "Həyat" qəzetində çap edilən şeirləri gəncliyə maarifin, təhsilin önəmindən danışdı, gerçək həqiqətin nə olmasını bəyan etmək istəyirdi ("Bəyani-həqiqət"). İçində isə ona təhsil qapılarını açmayan insanlara qarşı narazılıqları baş qaldırırdı...

Oxumağın nə qədər dadu-fəğan etdim isə, Olmadı zərrə əsər bəxş şu istimdədim. Dağa dersəm eşidir, sonra verir əks-səda, Daşa dönmüşlərə əks eyləmədi fəryadım.

Hadi Kürdəmirə pənah gətirdikdə həmyaşıdlarıyla birgə xırda

"Sən at üzərində əyləşincə, döyüş bitər" fikirlərinə, "Döyüş, mən ata mindikdən sonra başlayacaq" kimi cavabları verirməklə xarakter nümayiş etdirirdi. Və yazılar üzərində gələcək Fransa imperatorunun gediş trayektoriyasını hazırlayırdı.

Mənim üçün Hadinin ruhu həm də Bayronun ruhuna bənzər şəkildə görünür. Bilmirəm, nədənsə onun həyatı ilə tanış olduqca Lord Bayron haqqında oxuduğum çilgünlük düşüncəmdə canlanır. Əslində bu təkçə gənclik çilgünlüğü deyildi. Bu, həqiqətən xarakter, mübarizlik, qorxusuzluq göstəricisi idi. Döyüşdən-döyüşə, mübarizədən-mübarizəyə getmək daxili ovqatın nəticəsidir, əslində. İnsan daxilən narahat olduğu təqdirdə özünü döyüşlərlə məşğul etmək istəyində olur və yaxud hansısa mübarizədə iştirak etməklə həyatda qazanmadığı mənəvi, şəxsi qələbəni real həyatın döyüş oyununda qazanmaq istəyir və bununla rahatlığa qovuşmağa çalışır. Bəlkə də, elə

Dözəmi nifrətə, bilməm, haqaretdən usanmazmı, Açıldı sübhü-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

- deyibən hayqırırdı.

Hadi Həştərxanda məskunlaşarkən orada nəşr edilən "Bürhanitərəqqi" adlı qəzetlə əməkdaşlığa başlayır. Lütfi Əfəndinin dəvəti ilə bir müddət orada çalışdıqdan sonra 1907-ci ildə Əli bəy Hüseynzadənin çağırışı ilə Bakıya qayıdır, Əli bəyin baş redaktoru olduğu "Füyuzat" jurnalında öz fəaliyyətini davam etdirir. Hadinin yaradıcılıq istiqamətinin möhkəmlənməsində, bacarığının, istedadının cilalanmasında "Füyuzat"ın böyük rolu olur. Onun şeir, məqalə və tərçümələri bu jurnalın səhifələrində müntəzəm olaraq dərc edilir...

Jurnalın varlığı Hadi üçün nə qədər böyük ruh yüksəkliyi idisə, onun qapanması əhvalına bir o qədər mənfi təsir göstərmişdi. Hətta deyilənə görə məhz bu hadisədən sonra mənəvi cəhətdən böhran keçirən şair içkiyə qurşanır. Şeirlərini isə ara-sıra dostların, yazarların təkidilə bəzi mətbu orqanlarda çap etdirir. Hətta 1908-ci ildə milyonçu, böyük mesenat H.Z.Tağıyevin dəstəyi ilə onun şeirlərindən ibarət "Firdövsi-ilhamat" adlı ilk kitabı da nəşr olunur.

Hadinin şeirlərdə vəsf etdiyi, tərannüm etdiyi vətən bütöv vətən idi. Bölünmüş olsa da, dörd bir yandan düşmənlər tərəfindən ağgözcəsinə didim-didim olsa belə o, vətəni yaralanmış şəkildə göstərmirdi. Utopik olsa belə özünün düşüncələr aləmində yaratdığı vətəni vəsf edirdi, həm də beynində cızdığı bütöv vətən xəritəsi önündə səcdədə dayanaraq onu reallıqda görmək istəyində idi.

Psixologiyada sensor acılığı deyilən bir anlayış var. Uzunmüddət qaranlıq mühitdə qalan insanda sensor acılığı yaranır ki, bu da beyni təxəyyüllər aləminə baş vurmağa meyilləndirir. Hətta orta əsrlərdə insanın xarici dünyaya çıxış duyğularını, yəni gözünü bağlayaraq, qulağını tıxaclayaraq dünyadan təcrid etmək kimi bir cəza növü də var idi. Belə vəziyyətə düşən insan zamanla yaddaşını itirirdi. Çünki hissiyyat üzvlərini lokallaşdırma insanı məhv edən əsas faktordur. Hadinin önündə dayanan qaranlıq isə cəhəlt və bu anlamazlığın fonunda kütlənin böyük amallar uğrunda deyil, məişət çərçivələri daxilində ömür sürməsi idi, ya da sürülməsi idi. Əslində, bu cür işıqlı zəka sahibləri olan cəmiyyətlərdə belə insanların anlamaz, bilməzlik arasında yaşamasının özü ölümdən bətdir idi, işgəncə idi. Qapılar döyürsən açılmır, vətən istəyirsən yaranmır, təhsil istəyirsən daş-qalaq olunursan, türk deyirsən pantürküst adlanırsan, sürgün edilsən!

Düşüncəndə, təxəyyülündə bir aləm qurmuş Hadi də gözlerini açınca utopiyayı reallıqda müşahidə etmədikdə yenidən var gücü ilə öz xəyallar dünyasına vararaq nə zaman sa bu həqiqətin gerçək olmasına bərk-bərk inanırdı. İnanmaqdan yorulmurdu. Qətiyyətlə mərc aləmindən yerə enmək istəmirdi.

Davamı səhifə 19-da

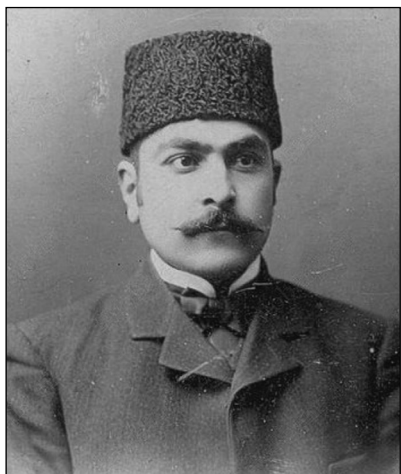
Parla, parlat...

özü isə Həştərxana sürgün edilməseydi oğlu Mirzə Məhəmməd Əli Kazım bəy yetişə bilirdimi? 19-cu əsrin ən qabaqcıl ictimai fikrin görkəmli nümayəndələrindən biri olan professor Mirzə Kazım bəyin Həştərxana məhz atasının yanına gəlişi və burada iş axtarmaq məqsədilə xarici missionerlərə rast gəlməsi, şərq dillərini bildiyi üçün onlara ərəb, fars dillərini öyrətməsi gələcəyin alimi üçün həyat trayektoriyasını cızmaqda idi. Və bu zaman onun qarşısına çıxan zəka adamları eynilə Mirzə Kazım bəydə də bu işığı gördüyündən ona həyatın növbəti pillələrində addımlamaq üçün yardım edirdilər. Daha doğrusu, onun yol-yoldaşı savadı idi, sadəcə bunu görə, qiymətləndirən, dini mənsubiyyətindən və milliyətindən asılı olmayaraq ona əl tutanların mövcudluğu Mirzə Kazım bəyi ona layiq olan zirvələrə doğru aparırdı, Rusiya Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı üzvünə çevirirdi. Yazdığı elmi əsərlər dünyaya elm qapılarını onun üzünə taybatay açırdı. Mirzə Kazım bəyi bu hüduqlara qədər gətirən yuxarıda qeyd etdiyim həyat axını idi, bəlkə də, Nil idi... Hadi isə dəfələrlə Nilə atılmışdı...

Doqquz yaşında ikən atasını itirən, sonra anası tərəfindən nənəsinin himayəsinə verilən Hadinin hansı psixoloji durumda olmasını müasir psixoloqlar asanlıqla açar bilərlər.

Nəne məhəbbətinə isinişmiş Hadi növbəti qadını Tanrının əli ilə itirir. Gənclik mərhələsində isə var sahibi olmadığı üçün, ictimai-sosial bərabərsizlik səbəbindən həyat onu sevdiyi xanımdan ayırır. Ard-arda qadın itkisi ilə üzleşən şair bu dünyadan incik düşür...

Şamaxı zəlzələsi Hadiyə həyatın növbəti mərhələsinə keçid etmək üçün təkən olur. Sözlən həqiqi və məcazi mənasında. Bu təkən onu ədəbiyyata gətirir. Qərībədir, 26 yaş olmasına (bu yaşa qədər o,

ticarətlə məşğul olsa da özünü öz qabında hiss etməirdi. Amma onu xoşbəxt insan hesab etmək olardı, çünki yanında onu duya bilən, olduğu kimi qəbul edən dostları var idi. Məhz bu dost qayğısının sayəsində təhsil susuzluğunu yatırtmaq üçün kiçik bir otaq açmaqla öyrətməlik etməyə başlayır, bununla böyük ideyalara doğru addımlamaq üçün heç olmasa müvəqqəti də olsa ruh yüksəkliyi qazanır. Çünki onun uşaqlıqdan formalaşmış qıscacq sevincləri istənilən işdə sona qədər mutlu olmamaq instinkti ilə özünü göstərirdi. Hadi müvəqqəti sevinclərlə ovunsa da, daha böyük nəsnələr onun daxilində böyüdüüyü üçün çərçivələri sındırmağa və böyük amallar uğrunda mübarizəyə atılmağa meyillənirdi. Əslində tarixdə bu ruhda, bu ovqatda olan onlarla şəxsin adını çəkə bilərik. Məsələn, Napoleon gerçək sərkərdəyə çevrilənə qədər bütün arzularını yazılarında qeyd edirdi. E.V. Tarlenin "Napoleon"unu oxuduqca hələ lisey öyrəncisi olan zaman gələcək sərkərdənin böyük ideyalarını vəərəqlərə yazmasını görürük. O, döyüşə yazılarından başlamışdı və aristokratik zümrəyə malik olmadığı üçün bəzən həmyaşıdları tərəfindən məsxərə obyektinə də çevrilirdi. Boyuna-buxununa lağ edənlər tərəfindən ünvanına söylənilmiş,

bu səbəbdən bütün mübarizələr, bütün döyüşlər Hadini öz cazibəsinə sala bilirdi. Onun narahat ruhuna müvəqqəti olaraq su çiləyirdi.

Hadinin yaratdığı utopik dünya bu dünya ilə üst-üstə gəlmədiyindən o, utopiya ilə real həyat arasında vurnuxurdu. Xarakter, bitkinlik məsələsi istənilən situasiyada Hadinin gerçək simasını bizim üçün açır. Yaradıcılıq nümunələrinin çap edilməsinə, az-para qonara almasına baxmayaraq, Hadinin maddi vəziyyəti heç də yaxşı deyildi. Amma qərībəsi budur ki, bütün maddi məhrumiyyətlər onun vətən, istiqlal, hürriyyət sevdasına qarşı sədd ola bilmirdi. Çətinliklərlə üz-üzə qalsa belə kimsəyə boyun əymək, yaltaqlıq nümayiş etdirmək, üzünə riyakar maskası keçirmək onun təbiətinə tamamilə yad idi. Çünki şeirlərində cəhəlt dediyi faktor həm də kimsənin önündə başaşağı dayanmaq, diliqsa olmaq, danışmaq mümkün olduğu halda susmaq demək idi. Gerçək düşüncə sahibinin bu cür nadan keyfiyyətlərə malik olması Hadi əxlaqi kodeksində bağışlanmaz səhv idi. O səbəbdən də şeirlərini qəpik-quruşa satsa da, Hadi kimsənin önündə baş əymir, hətta ən çətin məqamında AXC naziri Behbud xan Cavanşir Hadinin yanına gəlib, "Buyurun, maşına. Bizimlə gedək, bizə lazımsınız" söylədikdə də, "Gedin, şairinki nazirlik tutmaz" deyir. Çünki, səhv-döğru Hadinin özü üçün cızdığı əqidə çərçivəsindən, əqidə cızığından çıxması özünə qarşı xəyanət etmək kimi bir şey idi.

Əgər Məhəmməd Füzulinin poetik ruhu "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?" söyləyirdisə, Hadinin poetik, üsyankar ruhu

İrşadi hümmət ilə milləti-məsudə məqsudə, Keçirdik ömri-qiyətdarı biz bithudə-bithudə, Biz olduq ahli-xüsrən, həmsəfərlər yetdilər sudə, Bu gün bizlərdən istikrah edir əqvami-mövcudə,

Stoiklərin ifadə etdiyi "ideal cəmiyyət arzulamaqdansa, hər şeyi olduğu kimi qəbul etmək lazımdır" düşüncəsindən çox uzaq idi. Və ən qatı qaranlığın səhərə yaxın olması gerçəkliyinə inanaraq, bütün qorxular, mümkünsüzlüklər üzərində günəşin doğacağına daha çox ümid bəsləyirdi. Minor notlara köklənmiş istənilən şeirində hər hansı bir sözlə, misra ilə ümid işığına da yer saxlayırdı. "Qartal qonduğu budağın sınımasından qorxmaz. Çünki güvəndiyi budaq yox, qanadlarıdır" misalı kimi Hadi də əqidəsinə, inanılmaz görünməyə də utopik düşüncələrinin nə zamansa reallaşacağına inanırdı. Bunun üçün cəmiyyəti qəflət yuxusundan oyatmağa, şirin imperiya nağıllarına inanmamağa, təhsilə maarifə doğru irəliləməyə səsləyirdi.

Çox qəribədir ki, dövrün maarifpərvərlərində eyni daxili iztirabı, eyni təəssüf, eyni acını müşahidə etmək mümkündür. Həsən bəy Zərdabi haqqında oxuduqda da millət təəssübkeşliyini seziirik. Bu insanlar xalqın maarifə, elmə, təhsilə gəl-

kütəsi, xalq nümayəndələri Zərdabiyə öz məhəbbət və ehtiramını ifadə etmək üçün xüsusi fikirlər yazılmış plakatlar getirmişdilər və onlardan birində "Əlvida, Həsən bəy! Sən Zaqaqzaziya müsləmanları oyadan ilk insan idin!" fikirləri yazılmışdı.

Estafet növbəti ziyalılara ötürüldü və Hadi də öz həmfikirləriylə bərabər, Hüseyn Cavid, Molla Nəsrəddinçilər, Əli bəy Hüseynzadələrlə bərabər yorulmadan Hürriyyət! Vətən! Millət! ideyası ilə əllərində meşəl öndə gedirdilər.

Zəhrlənmiş fikrimiz zəhrabi-mövhumat ilə,

Ey həqiqət! Parla, parlat Şərqi, zülmətzardır!

- Söyləyirdilər...

"Ləng yeriməkdən yox, dayanmaqdan qorx" (Paulo Koelyo) deyimində olduğu kimi, Hadi heç vaxt sükunətdə, ətalətdə bulunmurdu. Əgər mühitində arzularını gerçəkləşdirə bilmirdisə, işiq axtarışında, bəlkə də ruhuna dinclik tapmaq, növbəti mərhələlərə baş vurmaq üçün tələsirdi. Məhz bu istəklər, ideyalar onu Türkiyəyə də gətirir.

*Kiçikcə biro da içrə zavallı bir məxluq -
Yaşar... və çox gecələr olduğu otağı soyuq.*

*Soyuq ləyalı yaşar atəşin xəyalilə,
Düşünmədə gecələr qəlbi-pürməlalilə.*

*O guşədə qonulan çarpayedir yatağı,
Deyil də nəfsinə aid, kirayədir otağı.*

*Asılmış əlbisəsi bir tərəfdə divarə,
Şu əskilər yaxışar böylə əski divarə.*

O yanda bir çamadan keçmişin nəzirəsidir,

Zavallının bu oda hücreyi-fəqirəsidir. ("Şair, hücreyi-iştigalı və düşüncələri")

Hadinin təkliyini, onun yalqızlığını, düşüncələrini bu şeir qəder özündə əks etdirən bəlkə də ikinci belə bir şeiri yoxdur...

1914-cü ilin fevralında Bakıya qayıdan şairin ruh halı yerində olmadığından o, bir müddət ruhi dispanserdə müalicə alır. Elə oradan çıxdıqda I Dünya müharibəsinin başladığını eşidərək döyüşə atılır.

Milli ədəbiyyatımızda istiqlal ideyasının başlanğıcı həm də Hadidən gəlir. Yalnız böyük mütaliə sahi-

hat idi. Vətəndən, millətdən, onun gələcəyindən narahat idi, Hadi. Məhrumiyətlərlə acınacaqlı ömür yaşayırdı. Abdulla Şaiq xatirələrində yazır ki, "bir gün küçədə Hadiyə rast gəldim. "Hərərətli şeirlərim" adlı mənzuməsini mənə uzadıb "al, beş manat ver!" dedi. Mən cibimdə olan on manatın hamısını ona verdim. O, diqqətlə üzümə baxdıqda mənə tanıdı və pulu ovcuma qoyub mənə qucaqladı. Çox mütəəssir idi. "Şaiqciyim, bağışla, tanımadım" dedi. Nə qədər israr etdim-sə pulu almayıb getdi... "Tutulmuş olduğu sərxoşluq onun göz açıb dünyaya daha aydın münasibət bəsləməsinə imkan vermirdi..."

Hadi dövrünün Kefli İsgəndəri idi həm də...

Bir müddətə qəder xəyallar aləmində utopik dünya yaradaraq var gücünlə mücadilə edə bilərsən, hə, edə bilərsən, amma...sonra istəklərinin qar dənəsi kimi suya düşüb eridiyini gördüncə dünyadan da, taleyindən də, elə özündən də küsməyə başlayırsan. Bir vaxtlar Buraqa minib merac etdiyin dünyalar indi həqiqət önündə təslim olur və gücsüz Don Kixot kimi taxta qılıncı-

Parla, parlat...

məsi üçün ömürlərini şam kimi əriliblər. Təəvvür edin, Zərdabi məhz maarifpərvər çıxışlarına, doğru yol carçısı olduğuna görə dindar dairələr tərəfindən şantaj edilirdi. Türkiyə cəsusluğunda ittiham olunurdu. Zərdabinin evində axtarış aparmaq üçün işə təhkim olunmuş qubernator onu günahlandırmağın mümkün olmadığını görərək, "Bir halda ki, bu qəder iztirablara - yaramaz mühitə və ləyaqətsiz adamlara dözsürsünüz, görünür, siz bu xalqı olduqca çox sevirsiniz ki, nə olursa olsun buralardan çıxıb getmirsiniz" fikirlərini dilinə gətirmişdi.

Proqressiv sklerozdan əziyyət çəkməsinə baxmayaraq Zərdabi ömrünün sonuna qədər məqalələr yazaraq "Kaspi" qəzetinin redaksiyasına gedib-gəlirdi. İnsanın qayğı şkalası, xalq, vətən sevgisi hansı həddə olmalıdır ki, canının dərddinə baxmayaraq, özünü qorumayaraq bu fədakarlığı edəsən. Bu ömürləri, belə taleləri oxuduqca heyretimi gizlədə bilmirəm. Dəyanət, daxili qüvvə, böyük inam sahibi olmaq bəlkə də yalnız və yalnız fəvqəlbəşər təkəkkürə malik bir keyfiyyət olaraq dəyərləndirilə bilər. Onlar isə yer adamları idi, yanımızda idilər, bizimlə çiyin-çiyinə idilər və xalqın girifdar olduğu qaranlıqları işıqlandırmaq üçün yer üzünə göndərilmiş peyğəmbər missiyasını gerçəkləşdirirdilər. Amma doğrunu söyləyənlər, düzü düz, əyrini əyri göstərən bütün zamanların düşüncə bəybləri kimi dışlanırdılar, daş-qalaq edilirdilər. Ömrünün sonuna qədər maarifin, təhsilin, elmin vacibliyi haqqında yorulmadan çıxışlar edir, məqalələr yazırdı Zərdabi. Hətta ölüm öncəsi də xanımına vəsiyyət de etmişdi: "Mən öz həyat yoldaşıma vəsiyyət edirəm ki, ehsan və dəfn xərcləri əvəzinə öz qərarı ilə xalq təhsilinin ehtiyaclarına ianə versin". Böyük maarifçinin dəfn mərasimində meydana axışan ziyalı

Əslində Türkiyə, Turan sevdalılarının həm də istinad nöqtəsi idi. İstanbulda "Tənin" qəzetində tərcüməçi kimi işləyən Hadi bu qəzetdə şeirləri ilə, dünya ədəbiyyatından türk dilinə tərcümə etdiyi nəsr nümunələriylə də görünməyə başlayır, türk poeziyasında azadlıq carçıları kimi tanınan Tofiq Fikrət və Rza Tofiqlə yaxın dostluq əlaqələri saxlayaraq burada irtica əleyhinə "Rübab", "Sərvəti-fünun", "Sabah" qəzetlərində fəal çıxışlar edir.

Bir müddət sonra Türkiyənin hərbi naziri Mahmud Şövkət paşa sui-qəsd nəticəsində həlak olduğu üçün Türkiyədə axtarışlar, şübhələr dalğası başlayır. Hadi də "Rusiya-dan göndərilmiş təxribatçı" kimi şübhə altına alınaraq o zamankı Türkiyə imperiyasının ucqarlarından hesab olunan Salonikə sürgün edilir. Özünə uyğun bir iş tapmayan şair bazarlıq etmiş yerli qadınların ağır zənbillərini daşımaqla bir parça çörək üçün pul, daha doğrusu qəpik-quruş qazanır. Ardından Balkan müharibələri (1912-1913) nəticəsində Salonik Yunanıstana birləşdirildiyindən Hadi indi də yunanlar tərəfindən "Türkiyənin casusu" kimi şübhə altına alınaraq taleyin növbəti ağırılı oyunu ilə üz-üzə qalır. O, qəlbi xalq, bəşər səadəti üçün döyünən bir Azərbaycan şairi olduğuna heç kəsi inandıra bilmir. Onu li mandan yola düşən ilk gəmiyə mindirib Yunanıstandan təcili surətdə xaric edirlər. Gəmidə isə şairin həyatına qəsd olunur. Qaraquruşçular Hadini Mərmərə dənizinə atıb öldürmək istəyirlər. Hadi növbəti dəfə (Nile) atılır. İndi isə dövrən, siyasi olaylar onu - Turan sevdalısını sevimli Türkiyəsindən ayırır. Möcüzə nəticəsində sulara qərç olma təhlükəsi ilə üz-üzə dayanan şair Musa kimi, bəlkə də Yunus kimi bir yunan keşişi tərəfindən xilas olunaraq sahile buraxılır...

bi olan insanın təkəkkürü istiqlalın nə olduğunu anlaya bilər. Ümumiyyətlə, bu dövrün bütün ziyalıları kitablar dünyaya gətirmişdi. Elə həmin kitab ağırlığında olan dünya görüşü Hadilərin ruhunu cılız bədənlərində coşdururdu və onlar lokal şəraitlərdə iynə uc qəder işiq yeri axtararaq qəməbadi (vətəni belə adlandırırdı) günəşistana çevirmək istəyirdilər...

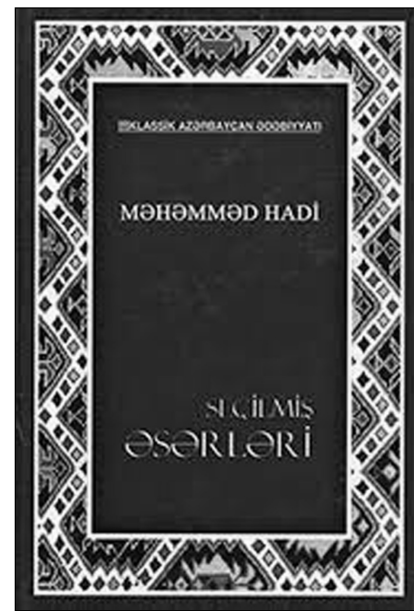
*Həqiqət sayəsində kəsbi-qüdsiyyət qılar millət,
Həqiqətlə edər növi bəşər təhsili-hürriyyət...*

Hadinin bütün şeirlərini təftiş etsək, ən çox "işiq", "həqiqət", "hürriyyət", "vətən", "millət", "təhsil", "maarif" sözlərini görəcəyik. Əslində, bu sözlərin hər biri şairin şüuraltısının inam pəncərəsini bizim üçün açır. Şeirlərində bədbin notlar olsa belə bu sözlər onun inamını bizə çatdırır. Qaranlıqların bir gün bitəcəyi gerçəkliyinə şairin ümid etməsini göstərir.

Hadi "Mən bir kitabəm", "Mən bir günəşəm" adlı şeirləriylə öz daxilini də oxucusuna açırdı. Onu, özünü vərəqləməyə dəvət edirdi. Amma istiqlal carçısını susdurmaq üçün bütün dövrlərin "qəlizdir", "qəliz yazır" ifadəsi onun kitablarını bağlı saxlayırdı. Bu kitablar ögsüz halda kitab rəflərində oxucusunu gözləyirdi. Oxuduqda isə şairin özünə təxəllüs olaraq götürdüyü Hadilik "doğru yol göstərən" olmaq missiyasını, Musa kimi öz qövmünü ardınca - Hürriyyətə, istiqlala, Vətənə səslənişini eşitmək mümkündür.

*Mən bir kitab, hər vərəqim min kitabdır,
Millət işiq olsun, mənə udsun bu siyeh xak,
Ancaq dilərim qövmüm ola sahibi idrak.
İdrakı olanlar mənə sonra qanacaqdır,
Bir qövmi dirildən də cahanda qanacaqdır...*

Hadinin vətəni Qəməbadi idi. Hadinin taleyi də elə vətəninin taleyinə bənzəyirdi. Onun ruhu narahat idi, özündən başqa hamından narahat

nı əlindən atıb təslim olursan həyatın axarına. "Bu qəder yaşadım, yetər" deyirsən.

Günəş doğacaqmı?
Ay səmada qalacaqmı?

Eh, artıq heç nəyin mənası yoxdur... (Masamune Akira) kimi baxırsan dünyaya. Çünki Polifem misalıtək bir pəncərədən baxanlar - tək-gözlər, dar düşüncəliilər arasında özünü ögey hiss edirsən. Künsürsən, sadəcə...Əlini yelləyib gedirsən...

Deyilənə görə, M.Hadi 1920-ci ilin mayında artıq bolşeviklərin əlinə keçmiş Gəncədəki xəstəxananın birində vəfat etmişdir. Harada dəfn edildiyi barədə uzun müddət ictimaiyyət məlumatsız qalmışdır. Görkəmli alim, Məhəmməd Hadi yaradıcılığının tədqiqatçısı Ə.Mirəhmədov 1966-cı ildə Gəncəyə gedib yerli ağsaqqalların köməyi ilə "Səbzkar" qəbristanlığında Hadinin qəbrini tapmışdır. ("Bakı" qəzeti 4 iyun 1966-cı il) Hadi səssiz-səmirsiz bu dünyadan köçüb getmişdi. Yanında doğmaları, əzizləri olmadan gözünü əbədi olaraq yummuşdu. Sonda nə demişdi, hansı sözü söyləmişdi - heç kim bilmir.

"Bir gül qəder gözəl ol, amma tikanı qəder zalım olma. Birinə elə bir söz de ki, ya yaşasın, ya da ölsün. Amma, əsla yaralı buraxma" demişdi Şəms Təbrizi... Həyat isə, vətən isə, elə taleyin özü də şamtekəriyən, günəştekəriyən övladını yaralı buraxdı. Ana ola bilmədi...